

Блинова, О. Є. Психологічна культура: аналіз змісту поняття [Текст] / О. Є. Блинова // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / За ред. С. Д. Максименка. – К. : Гнозис, 2010. – Т. XII, част. 5. – С. 65-71.

О.Є. Блинова

Психологічна культура: аналіз змісту поняття

У статті, на основі теоретичного аналізу філософських, культурологічних та психологічних підходів, розглядається науковий зміст та специфіка поняття «психологічна культура».

Ключові слова: культура, культурна психологія, соціалізація, соціальна ідентифікація.

В статье, на основе теоретического анализа философских, культурологических и психологических подходов, рассматривается научное содержание и специфика понятия «психологическая культура».

Ключевые слова: культура, культурная психология, социализация, социальная идентификация.

In article, on basis of theoretical analysis of philosophical, cultural and psychological approaches, considered scientific content and the specific concept of "psychological culture".

Key words: culture, cultural psychology, socialization, social identification.

Постановка проблеми та зв'язок з науковими завданнями. Взаємовідносини психіки і культури досліджуються, за визначенням, міждисциплінарною галуззю знань – культурною психологією (cultural psychology). Згадаємо відоме висловлювання Девіда Майерса: «Як риба у воді, ми настільки занурені у власну культуру, що нам треба розлучитися з нею, аби усвідомити сам факт її існування». Дійсно, в реальності не існує ані психіки поза культурою, ані культури поза психікою. Подібно до того, як ми не помічаємо перебігу деяких фізіологічних процесів (дихання, наприклад), ми не

усвідомлюємо, що «культура – це середовище, що ростить і живить особистість» (П.А. Флоренський).

Предметом психологічної рефлексії культура стала пізно, а саме, коли з'явилися кросскультурні та етнопсихологічні дослідження і психологи почали стикатися з реальністю різних культур. Виникли такі напрямки, як психологічна антропологія, культурна психологія, етнічна психологія, історична психологія та інші підходи, в яких єдність психіки і культури є предметом вивчення. Р. Бенедикт належить вислів: «Психологія народу – це його культура», тобто кожен із нас є провідником культури; ми непримітно привносимо свою психологічну культуру в кожную ситуацію, контекст та інтеракцію. Поняття культури має бути операціональним поняттям, адже людина в процесі соціалізації та інкультурації засвоює саме культуру, і вона, таким чином, стає психологічною реальністю. Із цього випливає необхідність усебічного вивчення культурного впливу, починаючи від культури як визначального чинника у формуванні поведінки й до культури як результату поведінки особистості і групи.

Мета та завдання: на основі аналізу наукових підходів до визначення культури з'ясувати специфіку психологічної культури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній науці існує безліч різних дефініцій, тлумачень, контекстів використання терміну «культура», це поняття в різних наукових школах і окремих працях трактується неоднозначно, що підштовхує до думки, що воно не є відрефлексованим достатньою мірою, тому вимагає аналізу у контексті розуміння мультикультуралізму як філософії існування сучасного світу.

Культура є людським світопорядком, що співвіднесений з людиною, як «мірою» всіх речей, тобто фокус «зміщення епіцентру всього людського буття до полюсу культури», «зсунення, трансформація («трансдукція») в форму розуму культури, логіки культури» (В.С. Библер) [2, с.3,9] є результат виявлення вселюдського, всеєдиного «Храму», в якому «навчався весь рід

людський» (Г. Сковорода), становилась людина людиною (І. Гердер), вимірювалась міра її духовності і багатство духовного світу (Г. Гегель).

«Культура» – це не тільки полісемантичне поняття, що має різні смисли в контексті різних пізнавальних світів (філософія, література, історія, етика), але й багатошарова гетерогенна реальність, яка має розглядатися на різних рівнях наукового аналізу. Немає сенсу редукувати феномен культури до однієї засади – до поведінки, матеріального рукотворного об'єкту, людської діяльності або абстракції, тому що культура містить у собі все. Більш того, і в статичному, і в динамічному плані можна розрізнити декілька порядків реальності поняття культури. У зв'язку з цим М.С. Гусельцева пропонує модель розрізнення смислів поняття «культура» за допомогою додаткових слів-характеристик [7, с.9].

Культура з великої літери, *культура-ноосфера* – загальне, родове поняття для всіх інших; це культура у цілому, в її характеристиці глобальності, планетарності, космічності, загальнолюдського потоку досвіду як деякий надчуттєвий вимір, в якому відбувається розвиток людства. Це поняття культури є філософською категорією і співвідноситься з поняттями «природа», «буття» і т. ін. Культура виступає як складова Всесвіту, що одухотворена людиною як перетворена нею природа.

Поняття *культури-етноса* відображає всю історичну багатоманітність культур. Культури-етноси – це локальні «життєві світи», на які поділяється у своєму розвитку потік культури. Поняття культури-етноса підкреслює особливе; такі культури добре піддаються «портретуванню» (наприклад, світ Єгипту, Тибету, Індії, Скандинавії, що сконструйовані у працях істориків культури), але разом з тим порівняльний аналіз індивідуальних культурних світів дозволяє виділити загальні закономірності їх розвитку [7, с.9].

В якості характеристики психотехнічних етапів, що проходить суспільство у своєму розвитку, на думку М.С. Гусельцевої, може бути використано поняття «*культура-психотехніка*». Культура у цьому сенсі співвідноситься з поняттям і типами ментальності і виступає як синонім

«епохи» і «субкультури» (наприклад, «культура гідності» (А.Г. Асмолов), культура падіння, культура страху, культура Відродження, народна культура, молодіжна культура).

Культури-світи – ідеальні типи, що сконструйовані в логіці розв'язання певних дослідницьких завдань (наприклад, «карнавальна культура» (М.М. Бахтін).

Виклад основного матеріалу. Культура як середовище, як простір історичного досвіду, що створений творчістю людини, виступає в якості «породжуючої структури» по відношенню до тих чи інших людських якостей. Саме у цьому сенсі культура найчастіше представлена у психологічних дослідженнях.

Якщо соціологи у визначеннях культури насамперед виділяють ідеї, що передаються від покоління до покоління; пов'язані з ними системи цінностей, які, у свою чергу, визначають поведінку індивідів і груп, їх способи мислення і сприймання, то, як вважає І. Данілюк, психологам у якості предмета етнопсихології слід виокремлювати суб'єктивну культуру. Саме «суб'єктивна культура» є найбільш інтегральним поняттям у взаємозв'язку «культура і психологія», під якою розуміють характерні для кожної культури способи, за допомогою яких її члени впізнають створену людьми частину людського оточення: те, як вони категоризують соціальні об'єкти, які зв'язки між категоріями виокремлюють, а також норми, ролі і цінності, які вони визнають своїми» [8, с.61].

Отже, суб'єктивна культура охоплює реакцію людей на ці об'єкти у формі цінностей, ролей та атитюдів. До суб'єктивної культури належать всі уявлення, ідеї та вірування, які є об'єднавчими для того чи того народу і справляють безпосередній вплив на поведінку і діяльність його членів. Окремих представників психологічної антропології (К. Клакхона, наприклад) хвилювало, як елементи культури відображаються у свідомості людей, «існують у їх головах». Вони схилилися до думки, що культура є «абстракцією конкретної людської поведінки, але не сама поведінка».

Якщо культура розуміється як соціальні норми, то й розвиток трактується як соціалізація. Проте, «соціалізація неможлива без самореалізації» [5, с.126]. У сучасному розумінні соціалізація і індивідуалізація – це дві складові розвитку людини. Якщо індивідуалізація передбачає можність бути собою, то соціалізація навчає мистецтву бути як всі. Соціалізація – це те, що робить людей схожими, а індивідуалізація посилює їх відмінності. Обидва процеси є важливими і не існують один без одного. У різних психологічних підходах нерідко акцентують один з них (наприклад, з одного боку концепції соціального навчання, а з іншого – індивідуалізації і самоактуалізації). Більш того, і люди, і епохи розрізняються між собою сполученням і вираженістю того чи іншого процесу.

За К. Гирцем, людина з'являється перед дослідником уся обплутана тенетою смислів, а культура і є мережа смислів, що створена людством. Лише інтерпретативна стратегія, а не експериментальна, що має справу зі встановленням законів, здатна розібратися у всіх цих хитросплетеннях. Саме у концепції К. Гирца соціалізація та індивідуалізація показані як дві сторони єдиного процесу розвитку. «Стати людиною» – це означає «набути індивідуальності», а набуття індивідуальності відбувається завдяки засобам культури («системи значень, що склалися історично», за допомогою якої людина упорядковує і вибудовує своє життя) [6].

Співвідношення процесів індивідуалізації та соціалізації змінюється в залежності від соціального контексту, стабільності або нестабільності суспільства. «Соціальна нестабільність актуалізує потребу в соціальних зв'язках – солідарності, ідентичності, належності до групи. Особистість прагне визначити певні соціальні та психологічні межі свого існування, щоб підсилити свою стабільність. Для цього вона виходить за межі власного «Я» (індивідуальна ідентичність) і ототожнює себе з якоюсь спільнотою чи групою» [4, с.20]. Набуття людиною соціального досвіду, а, відповідно, засвоєння культури тієї спільності, до якою вона себе зараховує, відбувається у процесі соціальної ідентифікації.

Феномени міжгрупових відносин, міжгрупового сприйняття, міжгрупової взаємодії передбачають аналіз базового процесу категоризації, який спирається на принцип біполярності світу, за допомогою якого люди інтерпретують навколишній світ і своє місце в ньому. У відповідності до цього принципу відбувається і категоризація спільнот, членами яких люди себе сприймають («ми»), і тих, котрі вони не сприймають своїми («вони»).

В концепції російського історика Б.Ф. Поршнева [11] мова йдеться про процеси категоризації (на «ми» і «вони»), соціальної ідентифікації і соціальної диференціації, якщо використовувати категоріальну сітку британських дослідників А. Теджфела і Дж. Тернера, що отримала широке розповсюдження у світовій соціальній психології [15]. Вони висувають загальний психологічний принцип, згідно якого диференціація (оцінне порівняння) груп нерозривно пов'язана з іншим когнітивним процесом – груповою ідентифікацією (усвідомленням належності до групи) – «будь-яке протиставлення з'єднує, будь-яке поєднання протиставляє, міра протиставлення є мірою з'єднання» [11, с. 14].

Позиції Б.Ф. Поршнева і британських дослідників не можна вважати повністю тотожними. Б.Ф. Поршнев наполягає на первинності «вони» по відношенню до «ми», тобто на первинності міжгрупової диференціації. Теджфел усі когнітивні процеси розміщує у вигляді ланцюга, в якому ідентифікація передує диференціації, але можна погодитись з думкою Т.Г. Стефаненко, що ці два процеси в реальності невіддільні один від одного, і в залежності від обставин один із них може бути більш визначеним, усвідомленим, ніж інший [12].

Як слушно зауважує С. де Бовуар, «категорія «Іншого» така ж споконвічна, як і сама свідомість» [3]. Протягом тисячоліть поділ цілого на складові вважався не лише однією з основоположних умов існування людини, її свідомості і мислення, а й принципом, за яким побудовано світ: взаємини між людьми, народами, культурами тощо. Існування суб'єкта передбачає існування антагоніста – «іншого» по відношенню до суб'єкта, завдяки якому він не тільки

усвідомлює своє існування, а й визначає його межі. У даному разі мова йде про реального суспільно-історичного «іншого». Адже теза Ж.-П. Сартра про те, що «мені потрібний інший, щоб цілісно осягнути всі структури свого буття», застосовна не лише до індивідів, а й до етносів і культур. «Співвідношення – порівняння *свого* і *чужого* становить одну з основних і вікопомних праць культури», нагадує В. Топоров, – «оскільки порівняння, що розуміється у найширшому плані, найбільш безпосередньо пов'язано з буттям людини у *знаковому* просторі культури, що має своєю віссю проблему *тотожності* й *відмінності...*» [13, с.7].

Про це говорить і М.М. Бахтін: «У сфері культури позазнаходжуваність (*рос.* внаходимість) – наймогутніший важіль розуміння. Чужа культура тільки в очах іншої культури розкриває себе повніше і глибше...» [1, с.507]. Інші виступають своєрідним дзеркалом, в якому відбивається самоідентичність культури і через яке вона здатна відчувати свою унікальність. За В. Топоровим, відсутність Іншого приводить до ідеї самодостатності і непогрішимості, живить гординю, яка тягне до виходу за межі, визначені здоровим глуздом і самою специфікою співіснування з іншим, що й позначає початок занепаду [13, с. 9]. «Культура наділена пропускнуою здатністю, вона є багатошаровою системою фільтрів (територіальних, етнонаціональних, ритуальних, інформаційних та ін.), які багаторазово очищують внутрішній життєвий «простір» людини від негативних об'єктивацій зовнішнього світу, відділяючи і, одночасно, зберігаючи цінне, «рідне», змістовне як ідентичне, що відрізняється від «будь-якого іншого» – «чужого». Причому, поняття «рідне – чуже» є лише психологічною характеристикою людини. Однак, людина, яка втягнута в круговорот життя, приречена як на створення власного життєвого світу, так і на логіку вибору. Вона обирає смисли, спрямованість і зміст свого життя, спираючись як на власний, так і на «інший» життєвий досвід» [14, с.209].

За визначенням Д. Мацумото, культура – це динамічна система експліцитних і імпліцитних правил, встановлених групами з метою забезпечити своє виживання, включаючи установки, цінності, уявлення, норми і моделі

поведінки, що є загальними для групи, але реалізуються по-різному кожним специфічним об'єднанням всередині групи, що передаються із покоління до покоління та є відносно стійкими [10]. Культура не відображає яку-небудь одну модель поведінки, правило, установку або цінність, вона відноситься до всієї системи цих конструктів. Це визначення культури не відноситься до знарядь праці, житла, предметів домашнього вжитку або інших фізичних об'єктів, хоча вони також є важливими артефактами культури. Воно не відноситься до фізичних спостерігаємих атрибутів, таких як колір шкіри, особливості обличчя і т.ін. Воно не відноситься до громадянства, або життєвого простору всередині області або регіону. Воно стосується ідей, установок, цінностей – змісту психіки кожного індивіду, що відноситься до даної культури. Ці аспекти культури існують не тільки в психіці людей, але й як суспільна свідомість. Загальні моделі поведінки можна спостерігати, вони представлені в ритуалах або поширених, автоматичних моделях поведінки, які виникають внаслідок загальних культурних цінностей і поведінкових норм. Ці елементи складають суб'єктивні аспекти культури на відміну від об'єктивних [10, с.29].

Культура ніколи не буває статичною, це – динамічне утворення, що перебуває у напружених відносинах з поведінкою, установками, цінностями і нормами, які вона має описувати. Об'єднання змінюються у часі, а оскільки культура існує у взаємних відносинах зі своїми компонентами, то напруга створює можливість для того, щоб культура могла змінюватися у часі. Зміни є неминучими, коли система, що описується культурою, більш не характеризує пануючу середню тенденцію групи.

Висновки та перспективи дослідження: Культуру можна описувати на *всіх рівнях аналізу*, що відноситься до індивідів, груп і соціальних структур. Культура – це соціопсихологічний конструкт, прийняття людьми таких психологічних феноменів, як цінності, установки, погляди і поведінка. Членів однієї культури можна визначити в залежності від того, чи є загальними для них ці психологічні феномени. Відрізняє представників однієї культури від іншої відсутність цих загальних феноменів [10, с.80].

Культура – це макрорівневий соціальний конструкт, що ідентифікує характеристики і атрибути, які ми поділяємо з іншими людьми. Але культура також впливає на глибинну сутність нашого буття. Оскільки культура формує наш досвід, поведінку, установки і почуття, вона сприяє розвитку фундаментального відчуття «Я» – Я-концепції, Я-конструктів і ідентичності. Культура впливає на всі ключові аспекти нашого відчуття «Я», в будь-яких ситуаціях діяльності і спілкування ми спираємось на свою культуру і своє культурно-обмежене відчуття «Я». Ці Я-конструкти допомагають нам зрозуміти навколишній світ і людей в ньому, спрямовуючи нас і наші дії, хоча ми не завжди це усвідомлюємо. Подальший напрямок дослідження проблеми вбачаємо у побудові наукового підґрунтя для емпіричного дослідження взаємодії культур мігрантів та приймаючого середовища.

Література

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М.Бахтин / [Примеч. С.С.Аверинцева, С.Г.Бочарова]. – 2-е изд. – М. : Искусство, 1986. – 444, [1] с.
2. Библер В.С. От наукоучения к логике культуры. Два философских введения в двадцать первый век / В.С.Библер. – М. : Политиздат, 1991. – 413 с.
3. Бовуар, С.де. Друга стаття / Сімона де Бовуар ; [пер. с франц.] – У двох томах. Т.1. – К. : Основи, 1994. – С.29.
4. Васильченко О. Методи психосемантики в дослідженні соціальних уявлень // Соціальна психологія. – 2004. – № 2 (4). – С.19-37.
5. Вересов Н.Н. Культура и творчество как психологические идеи // Вопросы психологии. – 1992. – №1-2. – С.124-128.
6. Гирц К. Влияние концепции культуры на концепцию человека // Антолог. исследований культуры. Т.1. / Отв. ред. Л.А. Мостова. Спб.: Универ. книга, 1997. – с. 115-138.

7. Гусельцева М.С. Категория культуры в психологии и гуманитарных науках // Вопросы психологии. – №4. – 2006. – С.3-14.
8. Данилюк І. Культура і психологія: точки взаємозв'язку // Соціальна психологія. – 2006. – №6 (20). – С.60-67.
9. Клакхон К. Зеркало для человека. Введение в антропологию. – СПб.: «Евразия». – 1998.
10. Мацумото Д. Психология и культура / Дэвид Мацумото. – СПб. : Питер, 2003. – 603 с. (Серия «Мастера психологии»)
11. Поршнев Б.Ф. Социальная психология и история. – М.: Наука, 1979.
12. Стефаненко Т.Г. Этнопсихология: Учебник для вузов / Т.Г. Стефаненко. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Аспект-Пресс, 2008. – 368 с.
13. Топоров В.Н. Пространство культуры и встречи в нем // Восток-Запад. Исследования. Переводы. Публикации. Вып.4. – М.: Наука, 1989. – С. 6-17.
14. Шевченко И.В. Этнонациональный аспект мира жизненной культуры человека // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць VI Всеукраїнської науково-практичної конференції 6-8 жовтня 2005 року / Під заг. ред. М. В. Дедкова. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. – 284 с.
15. Taifel H. Individuals and groups in social psychology // British Journal of Social and Clinical Psychology. – 1979. – V.18.

Довідка про автора

Блинова Олена Євгенівна

кандидат психологічних наук;

доцент кафедри практичної психології Херсонського державного університету,

докторант кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;